

ZENBAIT KONPLETIBOREN AZTERKETA J. LEIZARRAGAGAN

Arrasate, 1979-XII-22

José Antonio Mujika

Azterketa honen mugak eta zer-nolakoak

Euskaraz, inguruko hizkuntzetan bezala, perpaus bat beste batean txertatzen dugunean, lehena bigarrenaren menpeko eginik, txertatua zenbait aldaketa gertatzen dira: edo aditzari morfema menperatzaileraren bat eransten diogu (-eN, -eLA...) edo izenki bihurtzen dugu (-tea, -ten...), hau da, edo pertsona adizkia gordetzen dugu honi zerbait erantsiz edo pertsona morfemak ezabatzen ditugu. Horixe bera gertatzen da, noski, lan honetarako aztergai aukeratu ditudan konpleti-boetan ere (*joango naizela erabaki dut / joatea erabaki dut*). Azterketa honetan pertsona adizkia gordetzen duten konpleti-boetara mugatuko naiz, aditz izenkiak eta hauen ingurukoak alde batera utziz.

Konpleti-boetan, bestetik, hiru sail nagusi, gutxienez, berezi ohi dira normalean: deklaratiiboak (*badakit joan zarela*), galderazkoak (*etorriko zaren galdegin du*) eta nahi-agintezkoak (*etor dadin nahi dut*). Nere azterketa hau lehen-goien multzora, deklaratiiboen multzora, mugatuko da. Pertsona adizkia gordetzen duten deklaratiiboak hartu ditut beraz aztergai.

Azterketa burutzeko, hirugarrenik, zehazki mugaturiko *corpus* bat aukeratu dut: Leizarragaren Mateo ebanjelioa eta, den dena itzulpen huts izan ez dadin, hark bere *Testamentu Berria*-ri aurretik ezarritako sarrera hitzak ere (1) gogoan hartu ditut zenbaitetan. XVI mendeko euskara, beraz, eta Leizarragarena hain zuzen.

(1) *Gucizco, Heuscalduney, Aduertimendua eta Sommariaoa.*

Lanak bi une berezi eta nahiko desberdin izango ditu: hasteko, 2. eta 3. puntuetan, aipaturiko konpletiboen formez eta hauen erabilkeraz mintzatuko naiz eta gero, 4. puntuan, konpletibo berorien azpisailkatze semantiko-sintaktikoaz ari-tuko naiz, faktibotasuna ardatz harturik, eta hori dela eta hipotesi bat aurkeztuko dut.

Inoiz, faktibotasunari buruz aritzean batez ere —egungo euskarari ere bete betean, nik uste, dagokion arazoa—, gorago aipatu dudan *corpus* mugatutik atera eta beste eredueta-
ra ere, joko dut.

1. Pertsona adizkia gordetzen duten konpletibo deklarati- boak

Leizarragak maizenik, baina ez beti, erabiltzen duen for-
ma, honako hau da: (*ezen*) ... *aditza* + *eLA*:

badaquiçue ecen udá hurbil dela (Mc 13,28)

badaquiçue udá hurbil dela (Mt 24,32)

Erabiltzen du ordea, franko gutxiagotan bada ere, beste honako hau ere: *nola* ... *aditza* + *eN*:

Eçagutu duc nola Phariseuac (...) scandalizatu içan dira-
den? (Mt 15,12).

Behin, sarrerako orrietan *nola* ... *bait* + *aditza* egitura ere ikus dezakegu:

(...) sendi eraci liecêçat, nola hura baithâ desplegatu
behar baitzen (...) (Sar 14).

Sujetozko konpletiboetan, *gertatu*, *heldu* etabarren suje-
toetan alegia, *bait* + *sintetikoa* edo *bait* + *laguntzailea* erabil-
tzen dira:

Eta guerta cedin (...) populua miraz baitzegoen haren
doctrináz (Mt 7,28).

Içanen da, guiçonaren Semea liuraturen baita guiçonen
escuetara (Mt 17,22).

Ez dira, ordea, Leizarragagan beste euskalkietako
-*eNA* eta -*eNIK* ageri. Ezezkoetan, adibidez, beti -*eLA* edo
nola ...-*eN* erabiltzen ditu eta inoiz ez -*eNIK*.

2. eLA konpletibo deklaratioak

Ageriko egiturari dagokionez, hiru perpaua mota berez ditzakegu *-eLA* deklaratioa daramatenen artean:

- (a) aditz nagusiaren aurrean doazenak: *-eLA* - AN
- (b) aditz ondoko *ezen* gabeak: AN - *eLA*
- (c) aditz ondoko *ezen*-dunak: AN - *ezen...eLA*.

AN = aditz nagusia.

Adibidez:

(...) Sadduceuac, resurrectioneric eztela dioitenac (Mt 22,23).

(...) badaquiçue udá hurbil dela (Mt 24,32).

Eguiaz erraiten drauquet, ecen çuetaric batec tradituren nauela (Mt 26,21).

Leizarragak hiru perpaua mota hauek erabiltzen baditu ere, ez dugu gehiegi nekatu behar ez luzeegi saiatu behar ere horietako bat besteak baino aski maizago erabiltzen duela ikusteko: (a) eta (b) motak erabili arren, konpletiboak (c) motaz emateko joera garbia du.

Griegoz $\delta\tau\iota$ konpletiboa 89 aldiz erabiltzen da Mateo-renean; badira gainera 4 infinitibo eta 9 perpaua koordinatu Leizarragak *-eLA* perpausaz itzuliak (2). Ikus dezagun, beraz, nolako perpausak aukeratu dituen Leizarragak testu horiek itzultzeko:

GRIEGOZ			EUSKARAZ
$\delta\tau\iota$ (89)	infinitiboa	zuzenki	
—	3		(a) <i>eLA</i> - AN : 3
18	1	6	(b) AN - <i>eLA</i> : 25
54		3	(c) AN - <i>ezen...eLA</i> : 57
5			AN - nola...eN : 5
12			zuzenki : 12

(2) Ez ditugu hemen *ikus*i eta *eriden* aditzen ondoko *-eLA* perpausak sartu, hauek konpletiboak nahiz moduzkoak izan daitezkeelako.

Garbi dago horrenbestez maiztasunari dagokionez (c) motak duela lehentasuna. Kontutan hartzen badugu gainera *ezen* partikula, beherago esango dudan bezala, zenbait kasutan erabili ezina dela, aukerako testuetan, hau da, itxuraz *ezen*-ez nahiz gabe eman zitezkeenetan, Leizarragak *ezen* gabeko perpausa oso gutxitan eman duela ikusiko dugu: 10 bat kasu dira gutxi gorabehera itxuraz aukerakoa izanik (b) motan sartzen direnak (3).

Horiek horrela, *ezen* partikularen inguruan mogituko dira nere azterketa honen lehen urratsak: noiz, noiz ez eta nola erabiltzen du Leizarragak?

2.1. Eta, hasteko, noiz ezin den erabili aztertuko dut edo, zehatzago esan, noiz ez den erabiltzen azalduko dut eta hortik *ezen* partikulari ezartzen zaizkion mugak finkatzen saiatuko naiz.

2.1.1 Aditz nagusiaren aurrean doan *-eLA* konpletiboak ez darama sekula *ezen* partikularik. Goragoko (a) motari dagokio lehen arau hau. Izan ere, Leizarragagan ez dugu inoiz aditz nagusiaren aurreko konpletiboetan *ezen* partikularik ikusiko. Are zehatzago: holako konpletiboen aurre aurrean ez *ezen* konpletiborik ez perpaus nagusiko *ezen* kausal ilatiborik ez dut aurkitu:

- * * PK_[ezen ...eLA] PK
- * Ezen PK_[...eLA] PK

Konpletiboa nagusiaren erdian txertatua dagoenean, ordea, eta haren aurrean nagusiaren elementu bat edo beste denean, ez dirudi haren aitzin buruan *ezen* kausala emateko eragozpenik dagoenik. Testu bat bada, Sarrerako 24. orrian, hori frogatzen duena:

(3) H. Schuchardt-ek, Leizarragaren *Testamentu Berria*-ri egin zion Prologoan, LXXXVII or., bi testu paralelo aipatzen ditu: batek *ezen* du eta besteak ez. Honek partikula, zenbaitetan, aukerakoa dela adierazten du.

Ecen haraguiaren opinioneari PK [eçagutze hunen beharquia gauça gauça communa eta gauça bachoa dela] PK iruditzen baçayo-ere (...) (4).

Ondoko egitura hau, beraz, dokumentaturik dago:

Ezen - X - PK [...eLA] PK - AN

Muga hau garbi ikusi eta adierazi zuen Larramendik, baita berriki A. Villasantek ere Axularren *Gero* aztertu duela-rik (5).

2.12 Perpaus nagusiak *ezen* daramanean, ondoko konpletiboak ez darama:

*Ezen - AN - PK [ezen ...eLA] PK

Perpaus nagusiak loturazko *ezen* daraman guztietan, beherago argituko ditudan bi kasutan ezik, konpletiboa *ezen* gabe ageri da. Eta ez da hori gertatzen zori itsuak gauzak hola egokitu dituelako, horretarako zerbaitetan oinarrituriko joera berezia dagoelako baizik. Eta bada, hori esateko, froga edo froga antzeko bat: griegozko $\gamma\alpha\rho$ eta $\delta\tau\iota$, biak, Leizarragak gehienetan *ezen* partikularen bidez itzultzen ditu; biak perpaus berean aurkitzen dituzenean, ordea, ez du *ezen...ezen* itzultzen. Griegoz, alegia, $\gamma\alpha\rho$ PN - $\delta\tau\iota$ PK dugunean, Leizarragak ez du *ezen* PN - *ezen* PK itzultzen.

(4) Ez da erraza *eçagutze hunen beharquia* sintagma perpaus nagusian ala konpletiboan dagoen erabakitzea. Gorabehera horrek, ordea, ez du darabilgun arazoan zer ikusirik.

PK = perpaus konpletiboa

X = edozein elementu

(5) "(...)estas oraciones (...) se hazen tambien con partículas correspondientes al *que* del Romance, y son *eccen, ece, ce*, las cuales no por esso quitan el *la* puesto, que acabamos de explicar, v. g. *badio, eoen jaten-degula* (...) La diferencia esta, que quando estas oraciones se hazen sin las partículas *ecen, ece, ce*, puede anteponerse, ó posponerse el verbo determinante al determinado; pero no quando se hazen con ellas, por que va siempre antepuesto". M. Larramendi, *El imposible vencido*, Hordago, Donostia, 1979, 307 or.

Ikus baitare Fr. Luis Villasante, *Sintaxis de la oración compuesta*, Ed. Franciscana, Oñate, 1976, 52 or.

Hamar kasu dira Mateorenean $\gamma\alpha\rho$ - $\delta\tau\iota$ bikotea ematen dutenak. Leizarragak aurrean zuen itzulpen frantsesak (6) hamar horietatik zazpitan *car ... que* ematen du, bitan *car...* estilo zuzena eta behin *car...* infinitiboa. Leizarragak berak, berriz honela ematen ditu:

Ezen - AN ...PK [eLA] PK: zazpitan

Ezen - AN ...PK [ezen...eLA] : bitan

Ezen - AN ... estilo zuzena : behin.

Bestetik, sarrera orrietan gisa honetako zazpi testu ditugu eta seitan menpekoak ez du *ezen* konpletiborik hartzen. Eta zazpigarrenak ere, itxura bestelakoa izan arren, ez du legea hausten:

(...) ecen promessac ecin falta daidi, ceinetan erraiten baitzaicu ecen Iauna garaitic truffaturen dela (...) (Sar 21).

Izan ere, loturazko *ezen* hori ez doa zuzenki konpletiboaren nagusiari lotua, nagusiaren nagusiari, nolabait esan, baizik.

Garbi da, beraz, bai Mateorenean bai sarreran, perpaus nagusiko *ezen* partikulak menpekoa eragozten duela.

Bi kasu ditugu, gorago esan bezala, itxuraz legea hausten dutenak (Mt 4,6 eta 6,3):

Ecen scribatua duc, *Ecen cargu emanen drauëla (...) (Mt 4,6) (7)

Griegozko testuan $\delta\tau\iota$ irakur dezakegu, egia da, baina partikula honek gehienetan menpetasuna adierazten badu ere, zenbaitetan estilo zuzeneko aipuei ematen die sarrera eta

(6) A. Lafitteri zor diot testu hori fotokopiatzeko izan dudana aukera. Fotokopietan ordea, testua baizik ez izanik, lehen orria eskas denez, ez dakit testu hori noiz eta nongoa den ez eta Leizarragak hori xuxen ala antzekoren bat erabili zuen. Gure kasurako, ordea, ez dirudi horrek garrantzi handiegirik duenik.

(7) Izartxoia (*) perpaus ezgramatikalak nahiz dokumentatugabeak adierazteko erabiltzen dut. Leizarragaren testuetan ageri denean, berriz, zita edo zitaren antzekoa dela esan nahi du.

gure bi puntuen (":") funtzioa betetzen du (8). Eta holakoa da, hain zuzen, testu honetako ὅτι hori eta frantsesezko itzulpenak ondo jasotzen du: "*car il est escrit, *Il donnera (...)*". Leizarragarenean ere, bide erdian geldituagatik, horrelako zerbait somatzen dugu: "*ecen..., *Ecen...*". Aipua zeharka eta konpletibo gisa emana badago ere, pausa handi bati jarraitzen zaio eta aipu zuzenen izartxoaz eta hizki handiz idatzia dago, subordinaziorik ez balego bezala. Eta hortxe dago, beraz, itxurazko salbuespenaren arrazoia: nagusiaren eta konpletiboaren artean pausa dago eta pausa honek nagusiko *ezen* hura nolabait urrunduz menpekoari bidea zabaltzen dio.

Mt 6,32 da bigarren salbuespena:

(Ecen gauça hauc guciac Paganoéc bilhatzen dituzté) ecen badaqui çuen Aita cerucoac, ecen gauça hauen gución beharra baduçuela.

Egia da testu honetan *ezen AN - ezen ...eLA* egitura dugula, baina egia da halaber badela, hemen ere, itxurazko salbuespena argi dezakeen arrazoinik: aditz nagusiaren eta perpaus konpletiboaren artean perpaus nagusiko elementu bat ("*çuen Aita cerucoac*") tartekatu da, hots, konpletiboa ez dator aditz nagusiaren ondo ondoan. Eta behar bada egitura hau da, *ezen - AN - X - ezen ...eLA*, itxurazko salbuespena argitzen duena: X elementuak, hain zuzen, pausak betetzen duen paperaren antzekoa betetzen du.

Puntu hau amaitzeko, araua zeharka bezala frogatzen duen testu bat ekarriko dut:

(...) ikas eçaçue, ecen segura da, *ignoranta bere ignorantiarequin galduren dela (Sar 19)

Aditz nagusiaren eta konpletiboaren artean *ezen* duen perpaus bat tartekatu da, mako arte gisa. Horrelako kasu bakarra da, baina puntu honetako araua sendotzera dator: beste *ezen* bat hurbilean dagoenean konpletiboa *ezen* gabe ematen da.

(8) Si istud ὅτι praemittitur orationi *directae* aequivalet nostro puncto duplo (":") eta dicitur ὅτι "recitativum". M. Zerwick, *Graecitas biblica*, Roma, 1966, 141, or., 2. oharpena.

2.13 Osagarri zuzen konposatuaren elementu batek ez badu *ezen* onartzen, ez bestek ez konplementu osoak ere ez dute onartzen.

Muga honen funtsaz ondo jabetzeko beherago aipatuko dudan zerbait hartu behar da gogoan: *ezen* partikula, alegia, konplementu osoaren aitzin buruan, eta ez zeinahi zatiren aurrean, ematen dela beti. Eta horregatik, konplementu konposatuaren zatiren batek edo bestek ez badu, edozein arrazoi-rengatik, *ezen* onartzen, konplementu osorako dago eragotzia partikula hori.

a) Hori gertatzen da, adibidez, konplementuaren osagai bat, dela IS dela perpaus konpletiboa, aditz nagusiaren aurrean ematen denean. Horrelako bi kasu aurkitu ditut aztertuturiko testuetan eta biak *ezen* gabeak:

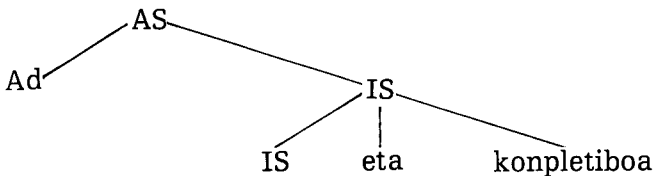
(...) Christ bere Iainco (...) aboatu eztuenic eta hura dela
(...) (Sar 17)

(...) Aitabat badugula (...) segur gara: *eta are Iesus
Christ paubre eguin içan dela (Sar 20).

Honako aditz sintagmak, berriz, ez ditut aurkitu:

*IS - AN - eta ezen ...eLA
*eLA - AN - eta ezen ...eLA

b) Muga bera aurkitzen dugu osagarri zuzen konposatua aditz nagusiaren ondoan joan arren, elementuetako bat IS denean. Aditz sintagma, alegia, honakoa denean:

Muga honen adibide bakarrak, Mateorenean, 21,15 eta 9,23 dira. Hauetan, ordea, aditz nagusia *ikusi* denez, menpeko perpausak konpletiboak ala moduzkoak diren eztabaida dai-

teke. Axularren testu batek (Ax 203) emango luke, inongo zalantzarik gabe, adierazi nahi dudanaren adibide egokia:

Ikusten duenean haurrak bere amaren eskuan zigorra eta hartzaz eman nahi diola (...)

c) Gauza bera gertatzen da konpletiboari *bait* perpausa jarraikitzen zaionean. Azken perpaus hau konpletiboan sartzen den ala ez eztabaida daiteke, baina ez, nik uste, estuki loturik dagokiola eta horregatik behar bada konpletiboak *ezen* ez daramala:

Ecen eguiaz erraiten drauquet, anhitz Prophetac eta iustoc desiratu ukan ikustera çuec ikusten dituçuen gaucen eta ezpaitituzte ikussi (Mt 13,17) (9).

Uste duc ecin othoitz daidiodala orain neure Aitari, eta baitinguzquet bertan (...) (Mt 26,53).

2.14 Osagarri zuzena bi *eLA* perpaus koordinatuz, edo gehiagoz, osaturik dagoenean, agertzekotan lehenaren aurrean agertzen da *ezen* eta ez bestearen, edo besteen, aurrean.

Griegoz *ὅτι* bakarra azaltzen da beti holako testuetan: frantsesez, berriz, beti ez bada bai askotan konpletibo koordinatuek *que* bana daramate. Hona euskarazko bi adibide:

(...) bacequiagu eguiati aicela, eta Iaincoaren bidea eguiazqui iracasten duála, eta nehoren ansiaric eztuála (Mt 22,16).

Baina are nic erraiten drauat, ecen hi aicela *Pierris, eta Harri hunen gainean edificaturen dudala neure Eliçá (Mt 16,18).

Gisa honetako perpausak *ezen* gabe gerta badaitezke ere (Mt 22,16 bera lekuko), gehiagotan agertzen dira, luze direlako edo, *ezen* partikula dutela. Esan bezala, ordea, partikula hori lehen konpletiboaren aurrean ematen da (10).

(9) Hemen, egia esan, *ezen* eragozteko bi arrazoin ditugu: osagarri konposatuarena eta nagusiko *ezen* kausalarena

(10) Muga hau Villasantek eta Mitxelenak aipatua dute berriki. Ikus, Fr. Luis Villasante, aipatu liburuan, 50. orrian.

2.15 *eLA* konpletiboak menpeko perpausak eraman ditzaiteke eta bera ere menpekoen menpeko izan daiteke, baina holakoetan *eLA* konpletiboaren menpekoak ez darama *ezen*:

* [ezen ...*eLA* (ezen ...*eLA*)]

* [... *eLA* (ezen ...*eLA*)]

Perpaus konpletibo bati, *ezen* eraman nahiz eraman ez, nonahi txerta dakizkioke menpeko perpausak, aurrean, tartean nahiz ondoan, multzo konpletibo zati askoduna osatuz. Hona zenbait adibide:

(...) erraiten drauçuet PK [(baldin abundosago ezpada...) MP çuec etzaretela sarthuren...] PK (Mt 5,20).

(...) diotsuet PK [errachago dela MP (...iragan dadin) in] (Mt 19,24).

(...) eçagun dençat PK ezen [hec MP (teztuan aditzen diraden hitzac içanagatic) MP eztiradela...] PK (Sar 6).

Azterturiko testuetan ordea, esan bezala, ez dut *eLA* konpletiboaren menpeko *ezen ...eLA* perpausik aurkitu (11).

- Bi kasutan (Sar 3 eta Sar 29) *ezen ...eLA* perpausa *eLA* eta *eLARIK* perpausari jarraitzen zaie, baina azken biok ez dira konpletiboak moduzkoak baizik eta ez dute, beraz, aipaturiko muga gainditzen.

2.16 Konpletiboaren ondoan nagusiaren beste menpeko bat doanean, hark ez darama *ezen*:

*AN - PK [ezen ...*eLA*] PK - MP [...] MP

Nagusiaren menpekoa konpletiboaren aurrean dagoenean ez dago eragozpenik *ezen* erabiltzeko; hura honen ondoan datorrenean, ordea, *ezen* partikula eragotzia dagoela dirudi, partikula honen eragina menpekoraino iritsiko litzatekeelako, behar bada, konpletiboaren eremuan sartuz. *Ezen* gabe, berriz, dokumentatua dago segida hori:

Nehorc ecin eguiazqui cõfessa deçaque PK [Iesus Iainco eta Iaun dela...] PK, MP [baldin...inspirationez ezpada] MP

(11) Hau ere Mitxelenak aipatua du Villasanteren aipatu liburuan, 50. orrian.

2.17 Joskerak (12) *ezen* konpletiboari dizkion mugak. Laburpena.

1. Aditz nagusiaren aurreko konpletiboak ez darama <i>ezen</i> .	<i>ezen...eLA</i> - AN
2. Perpaus nagusiak <i>ezen</i> daramanean, konpletiboak ez darama, beste arau ren bat tartekatzen ez bada.	ezen PN - <i>ezen ...eLA</i>
3. Osagarri zuzen konposatuaren elementu batek ez badu <i>ezen</i> onartzen, ez besteek ez konplementu osoak ez dute onartzen.	IS...AN...eta <i>ezen ...eLA</i> eLA...AN...eta <i>ezen ...eLA</i> PN - IS eta <i>ezen ...eLA</i> PN - <i>ezen ...eLA</i> eta bait-
4. Bi konpletibo, edo gehiago, koordinaturik daudenean, multzo osoaren aurrean eman daiteke <i>ezen</i> eta ez beste inon.	PN - eLA eta <i>ezen... eLA</i> PN - <i>ezen ...eLA</i> eta <i>ezen ...eLA</i>
5. <i>eLA</i> konpletiboaren menpeko konpletiboak ez darama <i>ezen</i> .	PN - [eLA (<i>ezen...eLA</i>)] PN - [<i>ezen...eLA (ezen...eLA)</i>]
6. Konpletiboaren ondoan nagusiaren beste menpekoren bat doanean, hark ez darama <i>ezen</i> .	PN - [<i>ezen...eLA</i>] - menpekoa

2.2 *Ezen* bereziki eskatzen duten joskerak

Ezen konpletiboaren mugak ikusi ondoan, inoiz, beharrezko ez izan arren, partikula hori erabiltzeko joera berezia ba ote den ikusi nahi nuke ondoko lerroetan. Aztertu ditudan testuetan bi joskera aurkitu ditut *ezen*-en laguntza, derrigor ez bada ere, bereziki eskatzen dutenak. *Corpus* zabalagoak behar bada bestelako ondorioetara eramango gintuzke, baina aztertu dudan honetan bi egitura aurkitu ditut, *ezen*-en erabilkera dela eta, azpimarratzekoak.

2.21. Hiru kasutan gertatzen da konpletiboa izen sintagme baten aposizio eta hiruretan egitura bera aurkitzen dugu:

IS - Ad, *ezen ...eLA*

(12) "Joskera" hitza, sintasia askoz ere zabalagoa izanik, perpausa osatzen duten elementuen segidari dagokion zerbait da, ageriko egituraren gauzatzen den elementuen ordena. Sakoneko egitura sortzeko erregelak, axaleko egiturara dararamaten aldaketa legeak etab. sintasian bete betean sartu arren ez dira, berez, joskeraren barruan sartzen. Horrelako zerbait, proposamen gisa, entzun nion behin, oker ez banago, Mitxelenari.

Hona testuak:

Eta hura iaquiçue, ecen ...eLA (Mt 24,43)

Haur bay erranen dut, ecen ...eLA (Sar 5)

Prophetez erran cena compli ledinçat, ecen ...eLA (Mt 2,23).

Lehen perpausa griegoari (*ἐκεινο...ὅτι...*) eta frantsesari (...*cela, que...*) jarraikitzen zaie; bigarrena frantsesari (...*ceci, que...*). Erakusle horiek, beraz, ez dute zer ikusirik "joskera garbiaren" zaleek, eta behar bada S. Altubek berak (13), galdegaita dela eta, proposatzen dutenarekin. Hemen erakuslea ez da luzearen aitzakiz aditz ondora pasa den konpletiboaren ordaina: "hau esan du, ...eLA", "zera esan digu, ...eLA". Leizarragak ez zuen problemarik, galdegaita gorabehera, konpletiboa aditz ondoan emateko, ageri agerian dagoenez, gehienak hola ematen bait ditu. Perpaus hauetan, griegoari eta frantsesari jarraikiz, enfasiaren zerbitzuan gertatzen dira erakuslea eta honen aposizioa, bigarren perpausaren "bai" horrek adierazten duenez ("haur bay").

Hirugarren perpausari buruz, berriz, bada gogoratzea merezi duen zerbait. Itzulpen frantsesak hamalau kasutan ematen du estilo zuzenez griegozko *ὅτι* perpausa; Leizarraga hamabitan jarraitzen zaio frantsesari honetan; beste bietan, ordea, zenbaitetan bezala, frantsesa alde batera utziz eta griegozko testuari jarraikiz konpletiboz eman du itzulpena. Horietako bat orain aztertzen ari naizen hau. Aposizio delako behar bada?

Gogoratzekoa, bestetik, aipaturiko hiru testuetan sintagmaren eta honen aposizioaren tartean beste elementu bat dagoela: aditza. Eta urruntze honek badu, agian, *ezen*-en erabiltzean zer ikusirik.

2.22. Gorago urruntze mota bat aipatu dut. Orain beste bat aipatu behar dut: aditz nagusiaren eta konpletiboaren artean haren sujetoa edo konplementuren bat tartekatzen denean, horrenbestez aditz nagusia eta konpletiboa bata bestetik urrunduz, azken honek *ezen* darama:

AN - X - ezen ...eLA

(13) Ikus *Erderismos*, Bilbao. 1975, 11. orrian.

Honelako tartekatzea hamalau kasutan gertatzen da azterturiko testuetan: horietatik hamabik *ezen* erabiltzen dute eta beste biak, itxura holakoa izan arren, ez dira egiazko salbuespenak:

Ikhussiric bada anhitz ethorten ciradela (Mt 3, 7)

“Bada” partikula ez daiteke tarteko elementutzat hartu eta ez ditu aditz-konpletiboak berezten eta urruntzen.

Ikas eçaque, ecen segura da, ...eLA (Sar 19).

Tartekatu den elementuak berak darama *ezen* partikula eta horrexek eragotz dezake bestela konpletiboak behar bada eramango zukeena. Aditz-konpletiboen urruntzeak *ezen* eskatuko luke, baina beste *ezen* baten hurbiltasunak eragozten duela dirudi.

2.3. *Ezen* konpletiboaren lekua eta zeregina.

Ezen konpletiboaren leku bakarra, eta honetan ez dago inolako salbuespenik, multzo konpletiboaren aurre aurrean dago, multzo osoaren aitzin buruan. Ezin da beste inon jarri: hor edo inon ez. Multzo konpletibo hori era askotakoa izan daiteke: konpletibo soila duena, konpletiboarekin honen menpekoak daramatzana, bi konpletiboz edo gehiagoz osatua... Baina, era batekoa nahiz bestekoa izan, *ezen* hori multzoaren aurre aurrean baizik ez daiteke jarri, horretan, bistan denez, inguruko erderen *que* juntagailuak ez bezala jokatzuz.

Zereginari dagokionez, berriz, hau hartu behar da gogoan partikula hau beharrezkoa ez dela, espletiboa baizik, kenduta ere perpausaren esanahi osoa aldatu gabe uzten duena. Jarri eta kendu, beraz, aukeran egin daiteke bestelako eragozpenik ez dagoenean (14):

badaquique udá hurbil dela (Mt 24, 32)

badaquique ecen udá hurbil dela (Mc 13, 28).

Baina nic erraiten drauquet, ecen norc-ere...eLA (Mt 5, 22).

Baina nic erraiten drauquet, Norc-ere...eLA (Mt 5, 28).

Griegoz eta frantsesez testu horiek berdinak dira.

(14) Ikus Villasante aipatu liburuan, 52. orrian.

Zertan laguntzen du, bada, partikula espletibo honek? Betetzen duen lekuak eman diezaioke erantzuna galdera horri: konpletiboaren eremua aurretik markatzen duen "mugarria" da *ezen*; agertzen denean eta agertzen den tokian konpletiboa hasten dela adierazten du:

Badakit ezen orain...

eta

Badakit orain ezen...

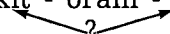
adibidez ez dira berdinak. Eta menpekoak konpletiboaren multzokoak diren ala ez ere *ezen* partikulak adieraz dezake:

Esango dut baldin... ezen...

eta

Esango dut ezen baldin...

ez dira berdinak. Eta partikula hori gabe perpausa zalantzazkoa gerta daiteke:

Badakit - orain - ...eLA

Villasanteren ustetan (15) batez ere konpletibo luzeen lagungarri da *ezen*. Hori ukatu gabe ere eta behar bada gauzak orokorkiago ikusiz, aditz nagusia eta konpletiboa arrazoin bategatik edo bestegatik urrun gertatzen direnean eta bien arteko mugak behar adinako zehaztasunik ez duenean gertatzen dela lagungarri partikula hori esango nuke nik. Eta hori konpletiboaren aurrean elementuren bat sartu denean edo, konpletiboa luze izanik, *eLA* morfema aditzetik urrun doanean gertatzen da:

ANezen ...eLA

AN ezen eLA

Holakoetan batez ere da lagungarri, baina ez, noski, holakoetan bakarrik.

Esan behar da, azkenik, erdarazko *que* partikularen antza izanik ere, ez dela erabat haren pare, ez dituela haren funtzio denak betetzen, ez bait da ez menperatzaile ez konpletibatzaile, perpaus konpletiboaren hasieraz ohartarazten duen marka baizik.

(15) Ikus leku berean.

2.4. eLA konpletiboa aditz nagusiaren aurrean.

Galdegaiaren arauak perpausaren joskeran nolako eragina duen aztertzen hasi gabe ere eta S-O-V egituraz ezer esateko asmorik gabe ere, Leizarragak "hori ençunic" baina "ençunic ...eLA" erabiltzen duela gogoratuko dut, hau da, galdegaia izanik ere, konpletiboa gehienetan aditzaren ondoan ematen duela (ez "nekatu dela esan du", "esan du (ezen) nekatu dela" baizik). Aztertu ditudan testuetan bederlatzi kasutan baizik ez dut konpletiboa aditzaren aurrean ikusi: hiru Mateoren testuan, bat 26. kapituluaren tituluetan eta lau sarrera orrietan.

2.41. Lehenik 26. kapituluaren titulua aztertuko dut:

Iesusec Christ dela aithortzen.

Eta frantsesak, griegoak ez du holako titulurik, honela dio:

Iesus se confesse le Christ.

Kasu hau argitzea erraza dela dirudi. Holako tituluetan, izan ere, aditz laguntzailearen elipsia egiten delarik, adizki nagusiak perpausaren azken lekua hartzen du, aposizio edo luzamen modukorik ez badu behintzat. Horregatik doa konpletiboa aditzaren aurretik.

2.42. Hirutan, eta hiru horietan bakarrik, aurkitzen dugu honako egitura: inter...eLA - AN.

Ni nor naicela dioite guiçonec...? (Mt 16, 13).

Eta çuec nor naicela dioçue? (Mt 16, 15).

Nola dela, edo certain dela erran ahal daite çuen esperança? (Sar 19).

Perpaus hauen konpletiboa ez da zehar galdera: barnean galdekatzailea izan arren, galdera ez da menpekoarena, nagusiarena baizik. Eta "nor naizela" sintagma galdekatzaileak, galdekatzaile denez, aditzaren aurrean du bere lekua (*doa nor?), "zein etxetan" edo "nolako mutila" galdekatzaileak bezala.

2.43. Beste lau kasutan, azkenik, erlatibo batean txertaturik gertatzen da konpletiboa:

(...) Sadduceueac, resurrectioneric eztela dioitenac (Mt 22, 23).

(...) glorificatuac içanen garella segurança ematen çaicunaren gainean (Sar 20).

(...) possedituren dugula seguratzan garenaren gainean (Sar 25).

(...) guçaz eguinen ciradela preparatu eta ordenatu cituen obra onez (Sar 29).

Holako erlatiboetan aditzak perpausaren azken lekua betetzen du (*etorri den gizona gaur) eta, horregatik, konpletiboak haren aurrean behar du nahitaez.

Bestelako erlatiboetan ez dago holakorik:

(...) ceinetan erraiten baitzaicu ecen...eLA (Sar 21).

Ikusten denez, beraz, testu hauetan ez da S-O-V egitura ez eta galdegaia ere konpletiboa aditzaren aurrera daramatenak, ez zuzenean behintzat. Hurbileko arrazoia beste bat da: laguntzailearen elipsia, sintagma galdakatzailaren lekua, erlatiboaren egitura...

3. *Nola...eN* konpletiboa

P. Altunak, Etxepareri buruz egin berri duen azterketan, *nola...eN* egituraz ari delarik, galderazkoa ezezik konpletiboa ere izan daitekeela dio edo behintzat, haren hitzak euskaratu, "konpletiboa ezkutatu eta ordezkatzan duela" (16). Altunak "konpletibo" hitzaz deklaratiiboak izentatzen ditu eta, horrenbestez, *nola... eN* egitura galderazko konpletiboa ezezik deklaratiibo ere izan daitekeela esaten du. Eta arrazoin osoz esan ere, nere ustetan. Leizarragaren testuek ere hori bera frogatzen dute.

Mateorenean bost testu ditugu sail honetan sar daitezkeenak:

Orduan Herodesec ikussiric nola çuhurrez enganatu içan cen (...) (Mt 2, 16).

(16) "A nuestro juicio la única circunstancia que explica y opone todos los casos es la de distinguir entre un *nola* propia y estrictamente interrogativo y otro (que sólo es otro por su valor), que en realidad oculta y suple una completiva". F. Altuna, *Versificación de Dechepare*, Ed. Mensajero, Bilbao, 1979, 176. orrian.

Ençun ukan duçue nola erran içâ çayê lehenagoceoy (Mt 5, 21).

Edo eztuçue iracurri Leguean nola (...) Sacrificadorec (...) hausten duten eta hoguengabe diraden? (Mt 12, 5).

Eçagutu duc nola Phariseuac (...) scandalizatu içan diraden? (Mt 15, 12).

Iauna, orhoitu gaituc nola abusari harc (...) erran ceçan (...) (M7 27, 63).

Bost testu hauetan griegoak $\theta\tau\iota$ konpletibatzailea erabiltzen du eta ez $\pi\omega\zeta$ galdekatzailea; frantsesak, bere aldetik, lauetan *que* konpletiboa eta behin partizipioa (17).

Are gehiago, 5, 21 testuaren paralelo diren beste bi pasarte Leizarragak berak *eLA* konpletiboz itzultzen ditu. Testu bera bi era hauetara itzultzen du:

ençun ukan duçue ecen lehenagoceoy erran içan çayela (5, 27.33).

ençun ukan duçue nola erran içâ çayê lehenagoceoy (5, 21).

Horrek frogatzen du *nola ...eN* egitura deklaratihoa dela testu horietan eta ezin dela *nola* hori *zer eratan* moduzko galdekatzaileaz ordezkatu:

*orhoitu gaituc cer eratan erran ceçan.

Leizarragak frantsesetik hartu dituen tituluetan ere baditugu egitura honen adibideak:

Nola hura (...) emazteaganic iayo içan den (Mt 1, tit)
fr: nay de la vierge Marie.

Christ prometattu içan cena, nola Iesus den (Mt 16, tit)
fr: Que Iesus est le Christ promis.

Iesusec aitzinetic erraiten nola hil behar çuen (Mat 26, tit)

fr: Christ predit sa mort.

(17) Zehar, eta bigarren mailako froga bezala honako hau ere aipa daiteke behar bada: Duvoisinek bost testu hauetatik lau *eLA* konpletiboaz itzultzen ditu eta boskarrena partizipioz; Olabidek bostak *eLA* konpletiboaz...

Sarrera orrietan gisa honetako 18 bat testu ditugu. Batzuk frantsesezko sarreran ordaina dute:

consideratu nuenean nola (...) anhitz personaje iaquinsuric (...) enplegatu içan den (...) (Sar 4).

fr: quand ie consideroye que (...) tant de sçavans personnages se sont employez (...).

fr: ecen bethi orhoitic nola Iaincoaren manu expressa den... (Sar 5) me souvenant tousiours de l'express commandement de Dieu...

P. Altunak gorago aipaturiko azterketan, Etxeparez ari dela, zehar galdera eta konpletibo deklaratioa esanahian ezezik joskeran ere berezten direla dio, aditz perifrastikoa duten aditzetan behintzat.

galdera: nola - ad. izenkia - ad. laguntzailea
"nola gobernacen dugun"

deklaratioa: nola - ad. laguntzailea - ad. izenkia
"nola duyan eguin"

Leizarragak ez du holakorik egiten. Segida bera dute biek: nola - ad. izenkia - ad. laguntzailea. Doinueraz eta azen-tuz bereziko ziren, behar bada, haren euskaran *nola* galdekatzailea eta *nola* konpletiboa. Idatzian, ordea, ez dugu esanahiaren aldea baizik somatzen.

Nola konpletiboak perpausean duen lekuari dagokionez, *ezen* partikularen antza badu zerbaitean, ez ordea denean: hau bezala multzo konpletiboaren aitzin buruan doa honen eremua aurretik mugatuz. *Nola*, ordea, *ezen* ez bezala, a) aditz nagusiaren ondo ondoan doa; b) konpletibo koordinatuetan bakoitzean eman daiteke; eta c) ez da ken eta ezar daitekeen espletiboa, beti jarri behar den konpletibatzailea baizik.

4. Deklaratioen azpisailak

Aurreko atalean ikusi dugunez, konpletibo deklaratioak bi eratan ageri dira Leizarragagan (*eLA* eta *nola...eN*) (18). Bi perpaus mota horien arteko aldea formala al da huts

(18) Leizarragak, aztertu ditudan testuetan behintzat, ez du *-eNA* eta *-eNIK* konpletiborik erabiltzen.

hutsean, hau da, bestelako baliorik eta funtsik gabekoa ala formaren azpian eta honekin batean balio desberdintasuna ere berarekin daramana?

Lafitteren ustetan, itxuraz, bi era hauek egun balio beretsukoak dira berak aztertu duen euskalkian. Konpletibo deklaratioa batzaz zein besteaz eman daitekeelarik (19).

Leizarragagan, ordea, ez dirudi bi era hauek balio berekoak direnik. Izan ere, *eLA* perpausa beti eta edozein kasutan erabil daitezkeen bitartean, *nola...eN* kasu berezi eta aski zehatz muga daitezkeenetan erabiltzen da. Bien arteko muga berezitasun semantiko eta sintaktiko zenbaitek markatzen dutela esango nuke, itxurazko desberdintasunak sakoneko aldea salatzen duela alegia (20).

(1) Uste dut (ezen) etorri dela
entzun eta irakur daiteke adibidez. Ez ordea.

(2) *Uste dut nola etorri den.

(3) *Iruditzen zait nola etorri den.

Hori batetik. Bestetik *nola...eN* konpletiboa "hori" izenordainaz ordezkia daiteke, ez ordea "hola" aditzondoaz:

(4) Ezagutu duk nola eskandalizatu diren

→ Ezagutu duk hori

*Ezagutu duk hola

eLA perpausaz osaturiko zenbait konpletibok, aldiz, bai "hori" izenordainaz bai "hola" aditzondoaz ordezkia daitezke:

(5) Etorri dela esan du

→ Hori esan du

Hola esan du

Badirudi beraz, areago sakondu gabe ere, deklaratioen artean bi mota, bi gutxienez, berez daitezkeela edo hobeto esan berezi behar direla eta zalantzarik gabe goiko ziriborro

(19) "Comme équivalent de proposition déclarative on trouve l'interrogation indirecte avec *nola* et le conjonctif (cf. le français populaire *comme quoi*)". Pierre Lafitte, *Grammaire basque*, Bayonne, 1962, 448. orrian.

(20) Hemendik aurrera Laizarragaren testuak ezezik neronek egindako perpausak ere aurkeztuko ditut esandakoen frogagarri.

horretan adierazitako bidean barrena aztertzeak merezi duela.

Hasieran alderdi semantikoa ikusiko dut, konpletiboen sailkapenerako lehen hurbiltzea eginaz eta gero zenbait gora-behera sintaktiko aipatuko dut.

4.1. Semantika eta gramatikaltasuna.

4.1.1. *Nola...eN* perpausiek eta *eLA* motako batzuk ez dute ondoan beraiek adierazi eta baieztatu dutena ukatu edo zalantzan jartzeko duen perpausik onartzen. Edozein euskaldunek, nik uste, arraro eritziko lizkioke ondoko perpausiei, ez joskera edo morfologia aldetik gaizki antolatuak daudelako, esanahiaren aldetik onartu ezinak direlako baizik. Semantika aldetik ezgramatikalak direla esango genuke:

(6) Oroitzen gara nola Lupe etorri zen, *baina ez zen etorri.

(6a) Oroitzen gara nola Lupe etorri zen, *baina behar bada ez zen etorri.

(6b) Oroitzen gara nola Lupe etorri zen, *baina behar bada oker gaude.

(7) Koldok badaki bihar jai dela, *baina ez da hola.

(7a) Koldok badaki bihar jai dela, *baina agian ez da jai.

(7b) Koldok badaki bihar jai dela, *baina behar bada oker dago.

(7c) Koldok badaki bihar jai dela, *eta sentitzen du jai ez izatea.

Perpausaren lehen partean egiaztat ematen dena ezin da bigarreanean ukatu.

Bestelako *eLA* perpausetan, ordea, aurrean esandakoa lasai uka daiteke inolako eragozpenik gabe:

(8) Etorri zela uste nuen, baina ez da etorri.

(9) Etorri dela esan didate, baina behar bada ez da etorri.

(9a) Etorri dela esan didate, baina behar bada oker dau-de.

Bi jokabide horien arteko aldea, dudarik gabe, aditz nagusiaren esanahian dago eta honek konpletiboan duen eraginean.

4.12. Antzeko zerbait gertatzen da konpletiboak gauza nabarmen faltsua dioenean. Arraroa da, edo behar luke behintzat, EGB-ko klaseak pasa dituen ikaslerik txarrenak ere honelako zerbait esatea:

(10) Anderrek badaki Paris Alemanian dagoela.

(11) Anderrek gogoan hartu du nola Cervantesek Waterlooko gerra galdu zuen.

(12) Anderrek gogoan hartu du Napoleonek "Don Kijote" idatzi zuela.

Perpaus hauek, noski, ondo antolatuak daude gramatika aldetik eta ezin daiteke, besterik gabe, ezgramatikalak direnik esan. Komunztadurak, joskera, morfologia... dena dago ondo. Zerbait ikasi duenak, ordea, ez lituzke horren erraz onartuko. Zer dela eta? Aditzak egia dioen konpletiboa eskatzen duen bitartean, konpletiboak edozein eskolaturentzat egiatik urrun dagoen zerbait esaten duelako.

Bestelako *eLA* perpausetan, berriz, ez dago horrelako eragozpenik eta neke handirik gabe onar daitezke:

(13) Felipek Paris Alemanian dagoela esan du

(14) Lupek "Don Kijote" Napoleonek idatzi zuela esan du

Aditz hauek eta antzekoek ez bait dute egia dioen konpletiboa eskatzen; honek hiztunaren ustetan egia nahiz faltsua dena esan dezake. "Uste", "esan", "idatzi" etab. edozer gauza egin bait daiteteke. "Gogoratu", "jakin" etab., berriz, egiaz dena edo gertatu dena baizik, hobeto esan hiztunaren ustetan egiaz dena edo gertatu dena baizik, ez daiteke egin.

4.13 Gauza bera gertatzen da iraganeko perpausari bestelako oraina kontrajertzen zaionetan: *nola ...eN* konpletiboek eta *eLA* batzuk ez dute horrelako segidarik onartzen.

(15) *Goizean oroitu naiz nola Mikel alkate den, baina orain oroitzen naiz sekretario dela eta ez alkate.

16. *Banekien beltza zarela, baina orain jakin dut txuria zarela.

Perpauz hauen onartu ezina ez dator konpletiboaren gezur nabarmenetik. Guk, adibidez, ez dakigu Mikel benetan, bere zorionerako nahiz txarrerako, alkate den ala ez. Eta geure kasorako bost axola zaigu gainera. Mikel halako gradura igoa izan edo ez, goiko perpausa gaizki egina dagoela badakigu, konpletibo batek egiazat jotzen duena besteak zalantzarik gabe ukatzen duelako. Gauza bera esan dezakegu (16) perpausaz ere: perpauz hori ez da txarra lehen konpletiboa faltsua delako, lehena bigarrenarekin uztartu ezina delako baik.

Bestelako *eLA* perpausetan, berriz, ez da holako eragozpenik aurkitzen:

(17) Atzo Koldo alkate dela esan nuen, baina orain ezetz diot.

(18) Koldo alkate zela uste nuen, baina ikusi duzu sekretario dela eta ez alkate.

4.14 *nola ...eN* konpletiboak eta *eLA* batzuk bitan zatitza onartzen dute, biz emandakoa bakarraz esandakoa bera delarik:

(19) Herodesek ikusi zuen zuhurrez engainatua izan zela

→ "Herodes zuhurrez engainatua izan zen" eta "(Herodesek) hori ikusi zuen".

(20) Jakin dugu nola partidua 2-0 irabazi duzuen

→ "Partidua 2-0 irabazi duzue" eta "guk jakin dugu hori"

eLA daramaten bestelako perpausak, berriz, ez dute holako zatiketarik onartzen:

(21) Trena iritsi dela uste dut

Ezin da ⇒ "trena iritsi da" eta "nik hola uste dut"

(22) Norbait dabilela iruditu zaio

Ezin da ⇒ "norbait dabil" eta "hori iruditu zaio".

4.2 Faktibotasuna: konpletibo deklaratioben sailkapenerako irizpide.

Aurreko azterketa semantikoaren ondorioz, bi konpletibo mota berezi daitezkeela ikusi dugu eta, geroak gerorako

utziz ere, zerbait nabarmendu dela edo bederen nabarmen-tzen hasi dela uste dut: aditz batzuk, alegia, egia dioen kon-pletiboa eskatzen dutela. Aditz horiek, gaurko gramatikari-aren usadio berriari jarraikiz, "faktibo" izendatuko ditugu (21).

4.21 Hitzunak, holako aditzak erabiltzean, konpletiboa egiazkoa bezala aurkezten du. Baina, kasu, ez konpletibo hori berez eta zuzenean baieztatzen; hura egiazko dela suposatuz, hari hurrez beste zerbait eranstean du. Faktiboetan beraz bi urrats ematen ditugula esan daiteke: batetik zerbait alde-z aurretik suposatu —ez, berriro diot, berez eta zuzenean baie-ztatu!— eta horri hurrez zerbait deklaratzeko dugu:

- (23) Inor ez da Lupe gaiso dagoela ohartu
 Batetik: Lupe gaiso dago (aurrez suposatua)
 Bestetik: Inor ez da horretaz ohartu (zuzenean baieztatua).

Faktibo ez direnetan, berriz, urrats bakarra ematen da, hots, zuzenean aipatzen dena mugatzen da hitzunaren per-pausa. Baieztatze, ukatze edo galdetze bakarra dago:

- (24) Norbait datorrela uste dut (zuzenean baieztatua).

Eta faktibotasun hori da, hain zuzen, goiko puntuetan (4.11 - 4.13) aipaturiko berezkuntzak eragiten dituen:

(a) faktiboek ez dute jarraiko baieztatze-ukatzea onar-tzen:

- (7) Koldok badaki bihar jai dela, baina ez da horrela.

Izan ere, perpaus horren analisia hau da: "jai da" eta "Koldok badaki hori", baina "ez da jai" eta perpaus horiek, dialektika guztiak gorabehera, uztartu ezin dira.

(b) Faktiboek ez dute, ironiarik gabeko perpausetan behintzat, konpletibo nabarmen faltsurik eramaten:

- (10) Anderrek badaki Paris Alemanian dagoela.

(21) Izen hori Paul Kiparsky-k eta Carol Kiparsky-k proposatu zuten orain hamabi bat urte argitaratu eta gerora behin eta berriro aipatua izan den "Fact" artikuluan. Ikus gaztelaniazko itzulpena, *Semántica y sintaxis en la lingüística transformatoria*, 2 bilduman, Alianza, Madrid, 1976, 31-76 orrietan.

Perpaus honen analisia hau da: "Paris Alemanian dago" eta "Anderrek badaki hori" eta asko ikasia izan gabe ere edozeinek daki Paris ez dagoela Alemanian.

(c) Faktiboek ez dute aurkako suposaketarik onartzen:

(16) Banekien beltza zarela, baina orain jakin dut txuria zarela.

Perpaus horren analisia hau da: "zu beltza zara" eta "nik banekien hori", baina "zu txuria zara" eta "orain jakin dut hori". Ikusten denez suposatua diren lehen eta hirugarren perpauzak uztartu ezin dira.

Faktibo ez diren aditzetan, aldiz, ez da holakorik gertatzen, horietan aditz nagusiak deklaratzeko duenera mugatzen bait da guztia, inongo suposaketarik gabe.

4.22 Faktiboetan "suposatzen" dena et beraz egiaztatzen ematen den konpletiboa, beste aldetik, ez da aldatzen nagusia aldatuagatik: azken hau baiezkoa, ezezkoa nahiz galderazkoa izan daiteke, baina hark berean jarraitzen du:

(19) Herodesek ikusi zuen nola zuhurrez engainatua izan zen (BAI).

(19a) Herodesek ez zuen ikusi nola zuhurrez engainatua izan zen (EZ).

(19b) Herodesek ikusi zuen nola zuhurrez engainatua izan zen? (GALD).

Holako perpausetan, berriro ere lehen esandakora nator, bi perpauk ematen ditugu eta bigarrena aldatuagatik "suposatua" lehenean jarraitzen du, inongo aldaketarik gabe:

Herodes zuhurrez engainatua izan zen eta	}	Herodesek ikusi zuen hori Herodesek ez zuen ikusi Herodesek ikusi zuen?
--	---	---

Ezfaktiboetan, berriz, deklarazio bakarra dugunez, nagusia aldatzarekin batera menpekota ere erabat aldatzen da ezin bestean:

(22) Norbait dabilela iruditu zaio

(22a) Ez zaio iruditu inor dabilenik

(22b) Norbait dabilela iruditu al zaio?

Aurrez suposatzea eta zuzenean baieztatzea ez dira gauza bera. Horregatik

(25) Egia da etorri dela

perpaua ez da faktiboa, zuzenean baieztatzen bait du "etorri dela". Eta, horrela, nagusia aldatzean konpletiboa ere aldatu-rik geratzen da:

(25a) Ez da egia etorri dela/nik

(25b) Egia al da etorri dela?

4.23 Faktiboak eta axaleko egitura. Aurrera baino lehen ohar bat egin behar dut. Faktibotasuna, gorago ere behin eta berriz esan dudanez, ez da *nola ...eN* egitura bakarraz ematen; (*ezen*)...*eLA* ere askotan faktiboa da, hala nola

(...) badaqui çuen Aita cerucoac, ecen gauça hauen gucién beharra baduçuela (Mt 6,32).

Orduan adi ceçaten discipuluec ecen Ioannes Baptistaz erran ceraucala (Mt 17,13)

eta beste asko.

Nola ...eN konpletiboari beti eta berez dagokio faktibotasuna (22); *eLA* konpletiboari aldiz ez; hau inoiz faktiboa eta inoiz ezkatiboa izango da.

Kiparskytarrek ingelesezko *that* partikulaz diotena errepika daiteke euskarazko *-eLA* morfemari buruz ere: berez ambiguo dela eta faktiboentzat nahiz ezfaktiboentzat balio duen egitura arrunt eta neutroa dela (23).

(22) Hori ikusi ahal izan dut Leizarragan eta Altunak Etxepareren azterketan aurkeztu dituen *nola* konpletiboetan.

(23) "I regret that John is ill
lamento que J. esté enfermo

A pesar de que esta última oración factiva tiene la misma forma superficial que la no factiva,

I believe that John is ill
creo que J. está enfermo

de acuerdo con nuestro análisis difiere fundamentalmente de ella en forma sintáctica: de hecho, las dos oraciones poseen estructuras profundas diferentes (...). Las cláusulas simples con *that* son ambiguas y representan el punto de imbricación (neutralización) de los paradigmas factivo y no factivo". Aipatu liburuan, 56. orrian.

Eta Leizarragarena baino hurbilago dudan euskarara etorriz, arazoaren beste alderdi bat aipatu nahi nuke, susmo gisa besterik ez bada ere: konpletiboaren jokamoldea ezezko perpausetan. Hauetan ezfaktibotasuna, hau da, konpletiboaren egiarekiko neutraltasuna agertu nahi denean, badirudi zenbait euskalkitan *-eNIK* morfemaz baliatzen garela:

(26) Ez esan inori alkate zarenik

Holako perpausean ez da suposatzen mintzalaguna alkate denik. Agian bai, behar bada ez. Hori baino zerbait zabala goa da hor adierazi nahi dena: ez esan inori alkate zaren berririk/konturik/asmakeriarik...Perpaus honek ez du eskatzen "alkate zara, baina ez esan hori inori".

Beste perpaus hau aldiz

(27) Ez esan inori alkate zarela

bi eratara erabil daitekeela dirudi. Faktibo gisa: "alkate zara", baina "ez esan inori". Ezfaktibo gisa: "ez esan inori alkate zarela", agian zara agian ez.

Susmo hori egia balitz eta euskalkien mugak une batez alde batera utziz honako eskemaz agertuko nuke orain artekoa:

nola ...eN	-eNA(24)	}	FAKTIBOA
	-eLA		EZFAKTIBOA
	-eNIK (ezezoetan)		

4.3 Faktiboen berezitasun sintaktikoak

Konpletibo deklaratiiboak arrazoibide egoki eta ahalik zehatzenez, eta ez irudimenak eraginiko uste hutsalez, sailkatu nahian alderdi semantikoa aztertu dut gorago. Eta, nahi hori dela eta, faktibotasuna nolabait mugatzera iritsi gara. Orain, berriz, aurrera jo eta alderdi sintaktikoa aztertuko dut, faktibotasunak sintasian ere ondorioak badituen ikusteko.

(24) Hemen sartuko litzateke, nik uste, lan honetan aztertu ez dudan bizkaierazko eta bestetako *eNA* konpletiboa.

Ondorio horiek, nik ikusi ahal izan dudan neurrian behintzat, aldaketa batzuei ezarritako mugan gauzatzen dira.

4.31 Ezaren igotzea edo luzatzea. Perpaus nagusiaren eta konpletiboaren artean sortzen diren lotura sintaktikoen artean bada bat, gramatika sortzailearen aldeko zenbaitek argitara ekarria, ezezkoaren balio eta eraginari dagokiona: perpaus nagusian ageri den "ez" partikula zenbaitetan: (a) berez konpletiboarena zen eta nagusira igoa izan da; (b) konpletiboraino luzatzen du bere eragina, honek behar zuen ezezkoa ordezkatzuz.

a) *Uste, iruditu, pentsatu eta nahi, aholkatu, agindu* aditzak dira, besteren artean, ezaren igotzea onartzen dutenak:

(28) Uste dut / ez duela kurtsoa atera

(28a) \Rightarrow Ez dut uste / kurtsoa atera duenik

(29) Iruditzen zait / ez dabilela oso ondo

(29a) \Rightarrow Ez zait iruditzen / oso ondo dabilenik

(28) eta (28a) —eta berdin (29 eta 29a)— esanahi berekoak dira eta horrenbestez pentsa daiteke, oker aritzeko arrisku handirik gabe, biek sakoneko egitura bera izan arren aldaketa desberdinak izan dituztela eta bigarrenean "ez" partikularen leku aldaketa bat izan dela. "Ez" horrek menpeko perpausuan zuela lekua frogatu daiteke: "deus" partikula ezezko eta galderazko perpausetan erabiltzen da, ez baiezkoetan (*deus dakit). Hala ere

(30) Ez dut uste / deus dakienik

gramatikala da, lehen menpekoan zegoen "ez" hori nagusira igo eta harekiko eragina deusetan galdu ez duelako.

b) Beste zenbaitetan perpaus nagusiko "ez" partikula ez dator menpekotik, baina hala ere menpekoraino luzatzen du bere eragina, nagusiaren mugak gaindituz eta menpekoaren osagai batzuei ezezkotasuna erantsiz:

(31) Ez dut esan / deus egin duzunik

(32) Ez dugu entzun / batere egin duenik

Hemen, erraz ikus daitekeenez, ezezkoa ez dator menpekotik

(33) Ez dugu entzun / deus egin duenik

eta

(34) Entzun dugu / ez duela deus egin

ez bait dira berdinak eta sakonean ez dute egitura bera. Hala ere (31) eta (32) perpausetan "deus" eta "batere" horiek nagusiko ezezkoaren eragina jasotzen dute.

Harira itzuliz eta berriro ere faktiboetara gatozela, ondorio hau atera genezakeela uste dut: faktiboek ez dute ezaren eragin hori, ez lekuz aldatuarena ez bestearena, onartzen. Faktiboetan, izan ere, nagusiak eta konpletiboak bi multzo berezi osatzen dute, bien arteko muga gainditu ezina delarik:

(35) *Ez naiz ohartu / nola deus egin duzun

(36) *Ez da oroitzen / nola batere zegoen

(37) *Ez zaio ahaztu / deus egin zenuela

4.32. Nagusiaren galdera konpletiboaren barnean. Leizarragagan gisa honetako hiru perpaus ikusi ditugu:

(38) Ni nor naizela/diote gizonek?

Holako perpausetan galdekatzailea konpletiboan dago, baina halere hau ez da galderazkoa (ni nor naizen...); deklaratioben itxura du. Eta nagusian berriz gauzak alderantziz daude: ez du partikula galdekatzailerik eta halere galderazkoa da. Zer esan nahi du honek? Menpekoaren galdekatzaileak nagusiaren moldean eragina duela edo, bestela esanik, biek batasun estua dutela eta galdekatzaileak perpausen arteko muga gainditzen duela. Ez dago beraz bi perpausen koordinazioa: auresuposaketa eta hari buruzko galdera. Urrats bakarra dago, galdera bakarra. Holako joskera, beraz, galerazia dute faktiboek:

(39) *Nola ni nor naizen/diote?

(40) *Ni nor naizela/dakizu?

4.33. "Hori" eta "hola" konpletiboen ordezeko. *Nola...eN* konpletiboek eta *eLA* faktiboek erakusle baten bidez ordezkatu nahi ditugunean, *hori* (edo *hau*, *hura*) nominati-

boaz baliatzen gara (25). Ezfaktiboetan, berriz, ordezkoa *hori* nahiz *hola* izan daiteke (26).

Ezfaktiboetan:

(41) Lupek aski dela uste du eta Felipek ere $\left\{ \begin{array}{l} \text{hori} \\ \text{hola} \end{array} \right\}$ uste du

(42) Gaur jai dela esan du Pellok eta Lupek ere $\left\{ \begin{array}{l} \text{hori} \\ \text{hola} \end{array} \right\}$ esan du

Faktiboetan:

43. Badakit lanetik bota zaituztela eta amak ere badaki $\left\{ \begin{array}{l} \text{hori} \\ * \text{hola} \end{array} \right\}$

44. Herodesek ikusi zuen nola zuhurrek engainatu zuten eta haren lagunek ere ikusi zuten $\left\{ \begin{array}{l} \text{hori} \\ * \text{hola} \end{array} \right\}$

Hemen ere, ezezkoaz ari ginenean esandakoa errepika dezakegula dirudi: faktiboen ordezkoa IS nominatiboa da beti eta hiztunak haren egia suposatzen du. Ezfaktiboen kasuan, berriz, bi posibilitate ditugu: a) hiztunak neutraltasuna markatu nahi duenean *hola* erabiltzen du ("hola esan dute"); b) neutraltasun hori markatu gabe utzi nahi denean, *hori* ere eman dezake ("zuk esan duzu hori").

4.4. *Faktiboak, semifaktiboak, ezfaktiboak.*

P. Kiparsky-k eta C. Kiparsky-k "faktibo" hitza lehen aldiz erabiliz, gai honi eskaini zioten artikulu aipatuan aditzak bi sail zehatzetan banatzen dituzte: batzuk faktibo dira eta besteak ezfaktibo. Muga zehatza da: hau edo hura, ez dago beste aukerarik. Hori ingelesari dagokionez.

M. Luisa Riverok, berriz, gaztelania aztergai duelarik, batera nahiz bestera erabil daitekeen aditz multzoa dagoela dio: konpletiboa subjuntiboz doanean ez dago faktibotasunik

(25) *Oroitu, ohartu, ahaztu* etabarretan konpletiboaren ordezkoa *horretaz* da. Ikus Mt 27, 63.

(26) Hemen, laburtu beharrez, *hori* eta *hola* hartu ditut ahotan, baina gauza bera egin genezake beste ordezkoko batzuek gogoan harturik: *zer / nola, gauza bera / berdin* etab.

(“Los corredores no creen que el belga ganara la carrera”); indikatiboan doanean, berriz, faktiboa da (“Los corredores no creen que el belga ganó la carrera”) (27).

Andrée Barillo-k, frantsesari buruz ari dela, aditz batzuk berez faktibo ez izanik ere, zenbait kasutan faktibo gisa erabiltzen direla dio (“Jean a remarqué que je boîtais”, “Jean n’a pas remarqué que je boîtais”). Eta aditz hauei, J. Hooper-en hitza jasoz, *semifaktibo* izena ematen die. Aditz hauek ezezkoan, adibidez, ez dute faktibotasunik (28).

Euskaraz ere, gorago aipatu eta azertu ditugun datoei diotenez, sailkapen hirukoitz horretara jo behar genukeela dirudi: faktibo, semifaktibo eta ezfaktibo, nahiz eta egia esan faktibo huts den aditzik nik azertu ditudan testuetan erabat dokumentatu ezin, edo ez behintzat zalantza guztiak uxatuz.

Ezagutu, senditu, miraz egon (29), *kotsideratu I* (30)... beti faktibo direla dirudi. *Oroitu, jakin, ikusi, sinetsi, pentsatu I, esan I, entzun I* (31)... baiezkoan faktibo dira eta ezezkoan faktibo nahiz ez faktibo. *Uste ukan, iruditu, espero ukan, pentsatu II, esan II, entzun II* ...beti esfaktibo dira.

Hona eskema:

Faktibotasunari

lotuak	FAKTIBOAK	ezagutu, senditu, miraz egon, kotsideratu I...
irekiak	SEMIFAKTIBOAK	oroitu, jakin, sinetsi, pentsatu I, esan I, entzun I...
itxiak	ESFAKTIBOAK	uste ukan, iruditu, espero ukan, pentsatu II, esan II, entzun II...

(27) M. L. Rivero, *Estudios de Gramática generativa del español*, Cátedra, Madrid, 1977, 39-68 orrietan.

(28) A. Barillo, *Syntaxe et sémantique du français*, Quebec, 1978, bilduman, 37. or.

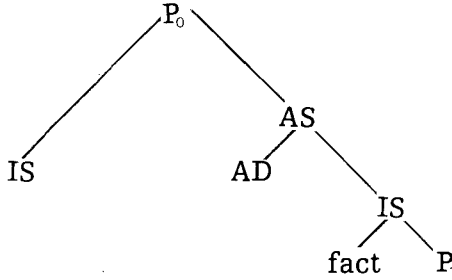
(29) Ikus Etxepare, prologoan eta I, 88...

(30) Bi *kotsideratu* direla esan daiteke: I “gogoan hartu” (“kotsidera eza- zu egunak 24 ordu dituela”); II “pentsatu, eman...” (“Kotsidera ezazu, eman eza- zu, ilargian bizi naizela”).

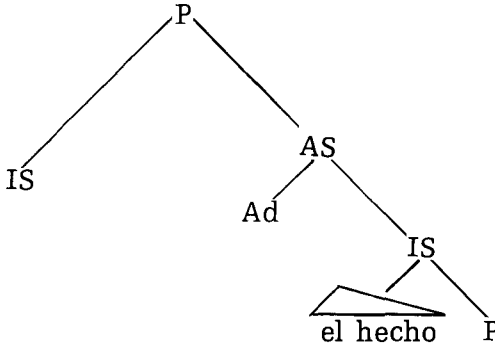
(31) *Pentsatu, esan, entzun* etab. ere bitara uler daitezke. I: “pentsa egunak 24 ordu dituela”, “euskaldunok gerra galdu genuela aitak esan zidan”...; II: “pentsa Napoleon naizela”, “Ni Napoleon naizela mukizu horrek esan du”...

4.5. Faktiboen egitura sakona.

Faktiboen sakoneko egiturari buruz bi hipotesi agertu dira. Batetik Kiparsky-tarrek hau proposatzen dute (32):

Konpletiboa, beraz, "fact" izenaren osagarria izango litzateke. V. Demontek ere, gai horri eskainiriko lan sakon batean, egitura hori bera proposatzen du gaztelaniazko faktiboetarako (33):

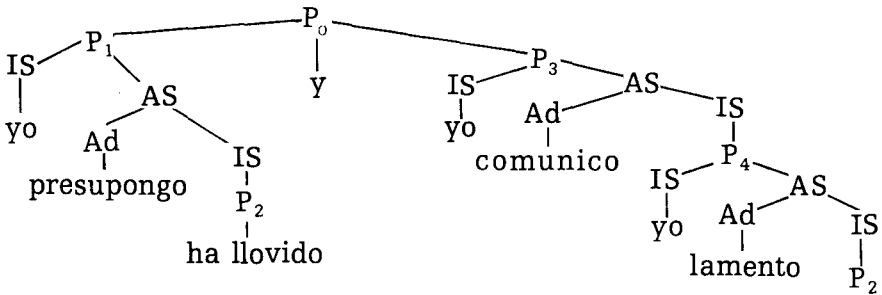
M. L. Riverok eta Conxita Lleók, berriz, bi perpausen koordinazioa dagoela diote eta honako egitura proposatzen dute gutxi gorabehera (34):

(32) Aipatu artikuluan, 53. orrian.

(33) V. Demonte, *La subordinación sustantiva*, Cátedra, Madrid, 1977, 151. orrian.

(34) Ikus M. L. Rivero, aipatu liburuan, 39-68 orrietan. C. Lleó, *Estudios de Gramática generativa* bilduman, Labor, Barcelona, 1976, 135-6 orrietan.

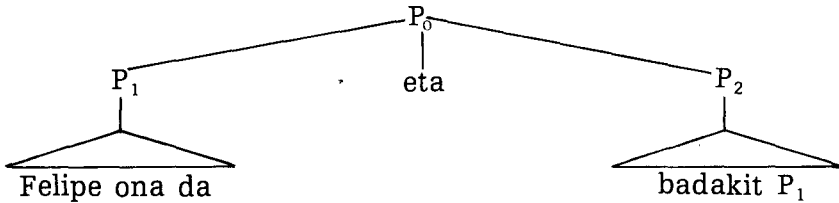
“Lamento que haya llovido”

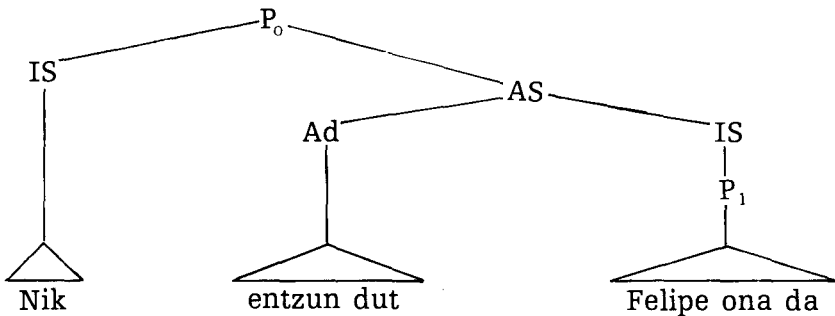
Ausartegia litzateke orain, beste azterketarik gabe, euskarazko faktiboen egitura sakona zein den porposatzea, baina lehen hurbiltze batean azken honen antzekoren bat dagokiela esango nuke, hipotesi gisa. Batetik ez dut ikusten zein izan daitekeen konpletiboaren izen nagusia (*fact* eta *hecho* horien pareko); bestetik izenaren konplementuen ezaugarriak ez dira ageri; azkenik egitura horrek nahiko egoki argitzen ditu aurkeztu ditugun berezitasun semantiko guztiak.

Laburtuz:

Faktiboak: “Felipe ona dela badakit”.

Ezfaktiboak: “Felipe ona dela entzun dut”.

4.6. Bukatzeko.

Nere lanaren bigarren parte honetan konpletibo deklarati-
boen sailkapenerako irizpideen bila saiatu naiz, ez forma
hutsean sona daitezkeen irizpideen bila, egitura sakonean
oinarrituriko eta alderdi semantiko-sintaktikoan ageri diren
irizpideen bila baizik. Eta bat aurkitu dudala uste dut: fakti-
botasuna. Ez da bakarra, noski, baina bai euskal gramatikak
gogoan hartu behar duena.

Donostia, 1979.eko Abendua

J. A. Mujika